

А. А. Корзюк

**АРГАНІЗАЦЫЯ КРАЯЗНАЎЧАЙ
РАБОТЫ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ
ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ
Ў СЯРЭДНЯЙ ШКОЛЕ**

Дапаможнік для педагогаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі

Мазыр
«Белы Вецер»
2015

УДК 372.893
ББК 74.200.585.4
К66

А ў т а р

кандыдат педагагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры дапаможных гістарычных дысцыплін і metodyкі выкладання гісторыі УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» **А. А. Корзюк**

Р э ц е н з е н т ы:

кандыдат педагагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы **С. В. Паной**;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» **Н. В. Барабаи**;
настаўнік гісторыі вышэйшай катэгорыі, дырэктар ДУА «Сярэдняя школа № 95 г. Мінска» **Б. У. Кручкоў**

Корзюк, А. А.
К66 Арганізацыя краязнаўчай работы пры вывучэнні гісторыі Беларусі ў сярэдняй школе / А. А. Корзюк. — Мазыр : Белы Вецер, 2015. — 98, [2] с.
ISBN 978-985-XXX-

У выданні разглядаюцца метадычныя шляхі арганізацыі краязнаўчай работы пры вывучэнні гісторыі Беларусі ў сярэдняй школе. Раскрываюцца прадмет і задачы гістарычнага краязнаўства, яго роля ў фарміраванні патрыятычных пачуццяў і сістэмы гістарычных ведаў вучняў аб родным краі, паказваюцца разнастайныя формы, метады і прыёмы выкарыстання краязнаўчага матэрыялу ў вучэбнай і пазакласнай рабоце па прадмету.

Адрасуецца настаўнікам гісторыі сярэдніх школ, кіраўнікам музеяў устаноў адукацыі, студэнтам гістарычных факультэтаў устаноў вышэйшай адукацыі, усім, хто цікавіцца краязнаўствам.

УДК 372.893
ББК 74.200.585.4

ISBN 978-985-XXX-

© Корзюк А. А., 2015

© Афармленне. ТАА ВД «Белы Вецер», 2015

Гісторыка-краязнаўчая экскурсія, яе падрыхтоўка і правядзенне

Фарміраванню пазнавальнага інтарэсу вучняў да гісторыі роднага краю спрыяе правядзенне вучэбных заняткаў розных форм. Сярод тых форм, якія маюць найбольшы патэнцыял для рэалізацыі навучальных, развіваючых і выхаваўчых задач, можна назваць **гісторыка-краязнаўчую экскурсію**. Экскурсіі даўно і трывала ўвайшлі ў адукацыйны працэс па гісторыі. Менавіта іх правядзенне дазваляе ў цікавай і займальнай форме набыць новыя веды і максімальна поўна рэалізаваць прыныцып нагляднасці навучання.

Пад экскурсіяй у педагогіцы разумеецца форма вучэбнай работы з навучэнцамі, якая дазваляе арганізаваць назіранне і вывучэнне разнастайных з'яў і прадметаў у натуральных умовах або ў музеях [16, с. 722]. Гісторыка-краязнаўчыя экскурсіі з'яўляюцца дзейснай формай ідэйна-маральнага і грамадзянска-патрыятычнага выхавання школьнікаў. Галоўная перавага экскурсій, дзякуючы якой удаецца дасягнуць такога ўздзеяння — «эфект прысутнасці» навучэнцаў. Яны бачаць помнікі гісторыі і культуры ў натуральным стане ці грамадзянска аформленымі ў музейнай экспазіцыі. Гэта спрыяе высокай ступені пазнавальнасці экскурсіі, бо ў яе ходзе закранаюцца пачуццёвае ўспрыманне і эмацыянальная сфера вучняў.

Параўнанне традыцыйных вучэбных заняткаў і экскурсіі дазваляе вылучыць у іх шэраг агульных рысаў. Галоўная з іх — адзінства мэты і прыцыпаў навучання і выхавання. Акрамя таго, задачы, пастаўленыя перад экскурсіяй, падпарадкаваны задачам, якія вынікаюць з вучэбнай праграмы і зместу вывучаемага матэрыялу па гісторыі Беларусі. Як падчас звычайных вучэбных заняткаў, так і на працягу экскурсіі адбываецца пазнанне вучэбнага матэрыялу, прычым пазнае адзін і той жа суб'ект — вучань, засваенне матэрыялу ідзе пад кіраўніцтвам настаўніка.

Разам з тым ёсць і шэраг спецыфічных рысаў, уласцівых экскурсіі. Галоўная яе **асаблівасць** — пабудова на прадметнай аснове помнікаў гісторыі і культуры. Такім чынам, на экскурсіі аб'ект пазнання — заўсёды нагляднасць і звязаны з ёй матэрыял. Гэта надае экскурсіі канкрэтнасць, даступнасць, пераканаўчасць. На звычайных занятках помнікі гісторыі і культуры хутчэй з'яўляюцца рэдкасцю, выключэннем. Кожная экскурсія, незалежна ад мэты яе правядзення, мае наступныя **прыкметы** [7, с. 5]:

- наяўнасць экскурсійнай групы;
- наяўнасць кваліфікаванага кіраўніка — экскурсавода;
- наяўнасць экскурсійных аб'ектаў і іх паказ;
- перамяшчэнне групы па спецыяльна акрэсленым марш-руце;
- наяўнасць тэмы, мэты і задач, якія вызначаюць парадак і паслядоўнасць паказу аб'ектаў;
- пэўную працягласць па часе.

Каб правільна вызначыць месца і ролю вучэбных экскурсій у сістэме школьнага краязнаўства, неабходна пазнаёміцца з іх **класіфікацыяй** [7, с. 8; 18, с. 17]. Так, **па ступені адпаведнасці** тэматыкі экскурсіі вучэбнай праграме вылучаюць экскурсіі вучэбныя (праграмныя) і пазавучэбныя (пазапраграмныя); **па ступені выкарыстання музейнай экспазіцыі** — аглядныя (агульныя), тэматычныя і комплексныя. **Па месцы і ролі экскурсіі** ў вучэбным працэсе вылучаюць уводныя, заключныя, паўторна-абагульняючыя экскурсіі і экскурсіі па вывучэнні новага матэрыялу; **па спосабу перамяшчэння** — пешаходныя, транспартныя і камбінаваныя.

Вучэбная гісторыка-краязнаўчая экскурсія ва ўстанове адукацыі з'яўляецца формай арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу, падпарадкаванай асноўнай форме навучання — уроку. Таму **асноўнымі патрабаваннямі** да зместу і правядзення вучэбнай экскурсіі з'яўляюцца: навуковая актуальнасць; адпаведнасць зместу тэме і сучаснаму ўзроўню профільнай навукі, навучальным, развіваючым і выхаваўчым задачам; паўната раскрыцця тэмы; правільныя суадносіны агульнагістарычнага і мясцовага матэрыялу; сувязь з жыццём; улік узроставых і індывідуальных асаблівасцей вучняў; жывая даступная форма выкладання матэрыялу.

Паколькі метадычны ўзровень правядзення экскурсіі вызначаецца ступенню прафесіяналізму настаўніка-экскурсавода, то ў метадычнай літаратуры вылучаюцца наступныя **патрабаванні** па яго ўдасканаленні:

- сістэматычнае папаўненне сваіх ведаў;
- удасканаленне экскурсійнага майстэрства;
- творчы падыход і любоў да сваёй справы;
- пошук аптымальных спосабаў дасягнення навучальных, развіваючых і выхаваўчых задач экскурсіі [18, с. 48].

Як паказвае школьная практыка, **недахопамі** гісторыка-краязнаўчых экскурсій, якія сустракаюцца найбольш часта,

з'яўляюцца: лекцыйнасць — адрыў ад паказу аб'ектаў і захапленне апавяданнем; фрагментарнасць раскрыцця асобных аб'ектаў без выяўлення іх узаемасувязі; парушэнне лагічнай і храналагічнай паслядоўнасці. Каб пазбегнуць гэтых недахопаў, неабходна авалодаць метадыкай падрыхтоўкі і правядзення экскурсіі. У цэлым можна вылучыць пяць асноўных этапаў падрыхтоўкі настаўніка да правядзення гісторыка-краязнаўчай экскурсіі.

1. Выбар тэмы і вызначэнне мэты.

Пры распрацоўцы тэмы і мэты экскурсіі неабходна ўлічваць змест вучэбных праграм па гісторыі, плана выхаваўчай работы ўстанова адукацыі, узрост і ступень падрыхтоўкі будучых экскурсантаў. Можна сказаць, што правільна сфармуляваная тэма — гэта канцэнтраваны змест экскурсіі. Паколькі тэма складаецца з асобных пытанняў — падтэм, якія неабходна раскрыць на экскурсіі, яна патрабуе захаванне і сувязі асобных падтэм паміж сабой.

Мэтай экскурсіі можа быць паведамленне новых ведаў, замацаванне, паўтарэнне, канкрэтызацыя ўжо засвоенага гістарычнага матэрыялу. Акрамя гэтага, падчас экскурсіі адбываецца таксама выхаванне маральных і эстэтычных перакананняў, садзейнічанне разумоваму развіццю вучняў. Гэта значыць, што мэта экскурсіі вызначаецца тымі навучальнымі, развіваючымі і выхаваўчымі задачамі, якія павінны быць дасягнуты ў выніку раскрыцця гісторыка-краязнаўчага матэрыялу. Правільны выбар тэмы і мэты асабліва важныя, бо яны вызначаюць кола крыніц, аб'екты і метады правядзення экскурсіі.

2. Адбор і вывучэнне літаратуры, крыніц і аб'ектаў.

На гэтым этапе неабходна скласці бібліяграфію крыніц па тэме, пры неабходнасці атрымаць кансультацыю метадыста, музейнага работніка, спецыяліста-гісторыка, прафесійнага экскурсавода. Калі гэта неабходна, можна выкарыстоўваць архіўныя дакументы, мемуарную літаратуру, Інтэрнэт-рэсурсы, не забываючыся на абавязковы крытычны аналіз зместу дадзеных крыніц з мэтай недапушчэння фальсіфікацыі гістарычных фактаў. Далей трэба выбраць неабходныя аб'екты для паказу і вывучыць іх характар і гісторыю, улічваючы, што музейныя экспазіцыі, як правіла, створаны па храналагічна-тэматычным прынцыпе. Пры адборы і вывучэнні матэрыялаў можна карыстацца спецыяльнымі карткамі «Музей — уроку» [20, с. 90]:

№ п/п	№ стэнда	Назва матэрыялаў для выкарыстання	Метадычныя прыёмы выкарыстання

3. Работа над структурай і тэкстам экскурсіі.

Разглядаемы на экскурсіі матэрыял павінен мець свой пачатак, развіццё і завяршэнне, прычым агледжанае ў пачатку павінна падрыхтоўваць успрыманне наступнага матэрыялу. Такім чынам, экскурсія складаецца з **трох асноўных частак**: уступу, асноўнай часткі і заключэння.

Мэта ўступу — прыцягнуць увагу вучняў, падрыхтаваць іх да ўспрымання матэрыялу. Лічыцца, што па працягласці ён павінна займаць 5—7 хвілін і быць цікавым, мэтанакіраваным, актуальным. Неабходна назваць тэму і мэту, паведаміць асноўныя пытанні і галоўныя аб'екты, якія будуць разгледжаны падчас экскурсіі. Акрамя таго, трэба напаміць вучням асноўныя правілы паводзін і тэхнікі бяспекі.

Асноўная частка — галоўны змест экскурсіі. Пры яе распрацоўцы неабходна надаваць увагу ўнутраным сувязям паміж падтэмамі і лагічным пераходам ад адной падтэмы да іншай.

У **заключэнні** неабходна зрабіць патрэбныя абагульненні, сфармуляваць высновы і падвесці вынікі экскурсіі. Неабходна ўлічваць, што яе працягласць не павінна быць больш за 30—35 хвілін для вучняў 7—10 гадоў, 45 хвілін — для вучняў 11—14 гадоў і 1 гадзіны 30 хвілін для старшакласнікаў [7, с. 13]. Распрацаваўшы структуру і тэкст, можна прыступіць да складання разгорнутага плану экскурсіі.

4. Работа над метадыкай правядзення экскурсіі.

Важнасць дадзенага этапу заключаецца ў тым, што менавіта ад яго якасці залежыць узровень пазнавальнай дзейнасці вучняў, паўната, дакладнасць засваення матэрыялу, глыбіня яго асэнсавання. Вылучаюцца наступныя **метады**, якія прымяняюцца на экскурсіі: паказ, апавед, гутарка, маторны метады. Як правіла, яны не ўжываюцца асобна. Кожны з іх разлічаны на актыўнае ўспрыманне вучнямі матэрыялу. У залежнасці ад тэмы, мэты, характару аб'ектаў гісторыка-краязнаўчай экскурсіі, узросту і ведаў вучняў роля і суадносіны экскурсійных метадаў могуць мяняцца.

Паказ — адзін з вядучых метадаў, якія выкарыстоўваюцца на экскурсіі. Неабходна надаваць яму мэтанакіраваны характар і ажыццяўляць яго планамерна, у адпаведнасці з мэтай і планам экскурсіі. Трэба адзначыць, што на экскурсіі вядучай крыніцай ведаў з’яўляецца не толькі слова настаўніка-экскурсавода, але і сам экскурсійны аб’ект. Таму трэба навучыць вучняў бачыць яго: тэмп і характар мовы настаўніка павінен адпавядаць аб’екту, эмацыянальна-пачуццёваму і разумоваму стану школьнікаў. Іншымі словамі, неабходна правільна спалучаць паказ з аповядам, гэта значыць найлепшым чынам звязаць зрокавыя ўражанні навучэнцаў з выкладным матэрыялам. Гэтаму дапамагае правільная расстаноўка вучняў паўвалам, каб усе экспанаты былі бачныя кожнаму, у тым ліку і самому экскурсаводу, прычым ён павінен свабодна бачыць і ўсіх вучняў; а таксама правільнае выкарыстанне мімікі і жэстаў, якія могуць дапамагчы лепш зразумець аб’ект, суправадзіць або дапоўніць слова настаўніка.

Паказ часта спалучаецца са *зрокавым аналізам* — працэсам, які прадугледжвае мысленае вылучэнне наглядных істотных бакоў аб’екта. Адрозніваюць *тры ўзроўні* паказу [18, с. 98]. Падчас *першапачатковага агляду* адбываецца першасная арыенціроўка экскурсантаў, калі яны знаёмяцца з аб’ектамі, як уключанымі ў агляд, так і з тымі, што выпадаюць з яго. Ён дае першыя і абагуленыя ўражанні аб аб’ектах і служыць накіраванасці экскурсантаў на рэалізацыю мэты экскурсіі. Другі ўзровень паказу — *назіранне*. Пад ім разумеецца накіраванне ўвагі вучняў на патрэбныя з пункту гледжання тэмы і мэты аб’екты. Трэцім відам паказу з’яўляецца ўласна *паказ, які спалучаецца з аналізам* і ўключае ў сябе зрокавую рэканструкцыю з дапамогай слова ці дэманстрацыі экспанатаў, параўнанне па падабенствах і адрозненнях, выкарыстанне наглядных сродкаў.

Прыёмы і магчымасці прымянення **апавяду** падчас гісторыка-краязнаўчай экскурсіі дастаткова шырокія. Сярод іх вылучаюць: *апісанне* — паслядоўны пералік і паведамленне пэўных звестак аб аб’екце; *славесную характарыстыку* — высвятленне найбольш істотных бакоў аб’екта, узятых у іх унутранай сувязі; *каментаванне* — славеснае суправаджэнне звестак, якія паказваюць на асаблівасці паходжання якога-небудзь працэсу; *тлумачэнне*, якое дапамагае раскрыць сутнасць і прычыны з’явы, падзеі, працэса [18, с. 83]. Дадзеныя прыёмы апавяду падчас экскурсіі, як правіла, выкарыстоўваюцца

сумесна. Трэба памятаць, што экскурсійнае апавяданне не можа існаваць самастойна ад паказу, інакш экскурсія ператворыцца ў лекцыю. Акрамя гэтага, у залежнасці ад тэмы, мэты і характару аб'ектаў магчыма выкарыстанне *славеснай рэканструкцыі, карціннага апісання*, а таксама прыцягненне тэкстаў гістарычных дакументаў або мастацкай літаратуры для канкрэтызацыі або ілюстрацыі вывучаемага матэрыялу.

Спосаб выкладання матэрыялу падчас экскурсіі можа быць як рэпрадуктыўным, калі экскурсантам прапаноўваецца засвоіць гатовы ці ўзнавіць ужо вядомы ім матэрыял, альбо праблемным, што вядзе да прымянення **гутаркі**. Галоўная мэта гута — актывізацыя пазнавальнай дзейнасці вучняў для таго, каб яны не атрымлівалі веды ў гатовым выглядзе. Вылучаюць некалькі яе відаў. У ходзе *эўрыстычнай* гутаркі вучні з дапамогай экскурсавода прыходзяць да самастойнага адказу праз здзяйсненне шэрагу мысліцельных аперацый (аналізу, сінтэзу, параўнання, абагульнення і г. д.). *Кантрольная* гутарка ўяўляе сабой апытанне, падчас якога правяраюцца, удакладняюцца і пашыраюцца веды вучняў, а гутарка па *замацаванні* атрыманых ведаў — пытанні па ўжо разабраным матэрыяле.

Чацвёрты экскурсійны метада — **маторны** — звязаны са шляхамі і прыёмам і пераходу і агляду экскурсійных аб'ектаў на пешых, аўтобусных і далёкіх экскурсіях.

Пры рабоце над метадыкай правядзення гісторыка-краязнаўчай экскурсіі пажадана прадумваць пазнавальныя заданні для вучняў — як апераджальнага характару, так і для дамашняй працы па яго выніках. Іх выкарыстанне спрыяе лепшаму засваенню краязнаўчага матэрыялу, усведамленню гістарычных заканамернасцяў, высоў і абагульненняў, развіццю творчага мыслення школьнікаў. Пры распрацоўцы такіх заданняў варта ўлічваць іх сувязь з тэмай экскурсіі і ступень пасільнасці для вучняў у залежнасці ад узроўню іх падрыхтоўкі.

Асноўным **патрабаваннем** да пазнавальных заданняў з'яўляецца іх скіраванасць на актывізацыю самастойнай пазнавальнай дзейнасці, развіццё творчых здольнасцяў, улік выбару і жадання саміх навучэнцаў. Прыкладамі такіх заданняў могуць быць наступныя: сфатаграфаванне ці замаляванне экспаната (аб'ект) экскурсіі; вылучэнне галоўнага, агульнага і асаблівага; параўнанне з'явы або аб'екта; прымяненне раней атрыманых ведаў ці міжпрадметных сувязі для тлумачэння ўбачанага і пачутага на экскурсіі, напісанне справаздачы (сачыненне) аб экскурсіі.

Такім чынам, пры рабоце над метадыкай правядзення гісторыка-краязнаўчай экскурсіі неабходна вырашыць, якімі прыёмамі можна найбольш эфектыўна раскрыць яе падтэмы, асобныя экскурсійныя аб'екты або пытанні так, каб выклікаць да іх пазнавальны інтарэс навучэнцаў, а таксама прадумаць спосабы ўзаемапрамянення розных метадаў.

5. Заключны этап.

Уяўляе сабой работу над удасканаленнем гісторыка-краязнаўчай экскурсіі па пэўнай тэме, якая адбываецца ў працэсе яе правядзення. Назапашваецца вопыт, аналізуецца ўспрыманне вучнямі экскурсійнага матэрыялу, удакладняецца і дапаўняецца змест экскурсіі, прыцягваецца новы матэрыял, адпрацоўваецца метадыка яе правядзення.

Па выніках праведзенай работы складаецца **пашпарт экскурсіі**:

а) тытульны ліст, на якім указваецца тэма (назва) экскурсіі, аўтар распрацоўкі;

б) агульная характарыстыка экскурсіі (прызначэнне, клас, узрост удзельнікаў);

в) мэты і задачы экскурсіі;

г) маршрут (працягласць экскурсіі, схема экскурсійнага маршруту з указаннем месцаў прыпынку, экскурсійных аб'ектаў і г. д.);

д) кароткая характарыстыка экскурсійных аб'ектаў, іх ілюстрацыі;

е) рэкамендуемая літаратура для настаўніка і для экскурсантаў;

ж) рэкамендацыі па забеспячэнні бяспекі на экскурсійным маршруце;

з) пазнавальныя заданні для ўдзельнікаў экскурсіі [6, с. 7—8].

У залежнасці ад ступені валодання настаўнікам разглядаемым на экскурсіі матэрыялам, ведання ім экспазіцыі дадзенага дзяржаўнага ці ведамаснага музея, узроўню падрыхтоўкі і ўзросту вучняў, экскурсію можа праводзіць як настаўнік, так і экскурсавод дадзенага музея. У першым выпадку настаўніку варта глыбока і сур'ёзна пазнаёміцца з экспазіцыяй, вызначыць кола экспанатаў і пытанняў, якія будуць раскрыты на экскурсіі, прадумаць метадыку яе правядзення, а ў выпадку неабходнасці — атрымаць кансультацыю музейнага работніка. Правядзенне экскурсіі самім настаўнікам дае такія перавагі, як веданне

ім патрабаванняў вучэбнай праграмы, узроўню падрыхтоўкі і індывідуальных асаблівасцяў вучняў, магчымасць шырока прымяняць і камбінаваць у яе ходзе экскурсійныя метады і ставіць пазнавальныя задачы [11]. У выпадку, калі настаўнік не ў поўнай меры валодае спецыяльнымі ведамі і навыкамі, неабходнымі для правядзення экскурсіі, мэтазгодна звярнуцца да паслуг прафесійнага экскурсавода дадзенага музея.

Вядома ж, гісторыка-краязнаўчыя экскурсіі немагчыма праводзіць вельмі часта. Таму для іх правядзення неабходна адбіраць найбольш значныя тэмы, канкрэтызацыя матэрыялу якіх з дапамогай экскурсійных аб'ектаў будзе найбольш выразнай. Варта ўлічваць, што часта працягласць экскурсіі перавышае час звычайных заняткаў, таму мае сэнс праводзіць іх у канцы вучэбнага дня або ў суботу. Правільна выбраны тып экскурсіі, яе дакладна вызначанае месца ў сістэме вучэбных і факультатывных заняткаў, грамадская распрацоўка метадыкі яе правядзення здольныя дапамагчы ў дасягненні максімальнага эфекту па рэалізацыі навучальных, развіваючых і выхаваўчых задач, якія стаяць перад гісторыка-краязнаўчай экскурсіяй ў агульнаадукацыйнай школе і стаць асабістай творчасцю настаўніка і вучняў.

Школьныя музеі. Выкарыстанне матэрыялаў школьнага музея ў навучальнай і выхаваўчай рабоце школы

Экскурсійная дзейнасць займае надзвычай важнае месца ў рабоце любога музея, у тым і ліку і таго, што дзейнічае на базе ўстановы адукацыі. **Мэтай** дзейнасці школьнага музея з'яўляецца стварэнне ўмоў для развіцця асобы вучняў сродкамі музейнай педагогікі праз стварэнне і развіццё краязнаўчай экспазіцыі як сродку забеспячэння адукацыйнага працэсу. **Асаблівасць** дзейнасці школьнага музея заключаецца ў вырашэнні выхаваўчых задач установы адукацыі і далучэнні да грамадска карыснай калектывнай працы не толькі вучняў, але і настаўнікаў, бацькоў, прадстаўнікоў вытворчых і грамадскіх арганізацый, мясцовых жыхароў.

Школьны музей працуе на грамадскіх пачатках і можа быць адкрыты **пры наяўнасці:**

— кіраўніка-педагога, а таксама пры ўмове актыўнага ўдзелу ў гэтай працы педагогічнага калектыву, бацькоў і іншых зацікаўленых асоб;